

ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 371.125.8:364-43

І. М. Веретенко

КОГНІТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНА ПАРАДИГМА СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Цілісність професійної діяльності, її відповідність соціальним, політичним, економічним, культурним змінам, що відбуваються в українському суспільстві, будується на певних теоретичних засадах. Одними з таких засад у соціально-педагогічній практиці є «парадигми» соціально-педагогічної роботи, що означає нові підходи до функціонування системи освіти.

Одним із таких підходів у соціально-педагогічній роботі є когнітивно-інформаційна парадигма (з англ. cognition – знання, пізнання) яка базується на придбанні, організації та використанні знань особистістю. Але знання не можуть виступати тільки сукупністю будь-яких відомостей (декларативні знання), вони мають програмувати, проектувати майбутню поведінку особистості (процедурні знання) у відповідності до когнітивних процесів (мислення, усвідомлення, судження) та враховувати процеси реальності, які постійно змінюються.

Знання при цьому розглядаються як особлива форма існування і систематизації результатів інформаційної діяльності особистості. Рівень знань, за твердженням О. Бухтатого, порівнюють з об'єктивною реальністю та адекватним віддзеркаленням зовнішнього і внутрішнього світу в свідомості індивіда у формі уявлень, понять, думок, теорій тощо [1].

Англійський дослідник Б. Бернс стверджує, що знання розподіляються в соціальній системі, і кожен її учасник знає про правила, норми, цінності, які в ній прийняті. На його думку, люди не завжди відчувають тиск норм, але вони завжди знають про них і по можливості їх враховують у своїй поведінці [10].

Людська поведінка, згідно соціально-когнітивної теорії канадського вченого А. Бандури, здебільшого засвоюється шляхом ідентифікації себе з іншою особою та успадкування її поведінки через спостереження та наслідування. На підставі численних досліджень, учений дійшов висновку, що людям не завжди потрібний для наочності власний досвід, вони можуть навчитися і на чужому досвіді. Особистість має схильність слідувати і підкорятися особам, яких вона сприймає як носіїв зразків («патернів») соціальної поведінки («соціальні моделі»). За допомогою

вербальних і образних репрезентацій особистість аналізує, моделює і зберігає чужий досвід, який може стати орієнтиром для майбутньої поведінки. Особливу роль у формуванні патернів поведінки відіграють засоби масової інформації, які поширюють символічні «соціальні моделі» в широкому соціальному просторі. Важливими є результати дослідження процесу формування особистості, проведені А. Бандурою, які показали, що діти, як правило, імітують спочатку дорослих, а згодом однолітків, чия поведінка призвела до успіху. Іноді діти копіюють навіть ту поведінку, яка не мала успішного наслідку, тобто вони засвоюють нові соціальні моделі поведінки «про всяк випадок», тобто вчаться на досвіді.

Соціально-когнітивна теорія А. Бандури базується на з'ясуванні принципів і закономірностей прояву різних механізмів, форм і структур, за допомогою яких розвивається і закріплюється пристосування людини до навколишнього середовища [7]. Використання теорії соціального навчання у соціально-педагогічній роботі загальноосвітніх навчальних закладів передбачає позитивний результат від залучення однолітків до профілактики шкідливих звичок, асоціальної поведінки тощо. Опосередкований досвід дозволяє отримати знання за допомогою спостереження за подіями та людьми. Позитивний вплив на модель поведінки можливий у разі збігу вікових даних, статі та інших фізичних характеристик. Тобто, застереження лідерів груп однолітків більш переконливі для учнів загальноосвітніх навчальних закладів, ніж людей іншої вікової категорії, куди відносяться батьки та вчителі. Їх заохочення чи покарання недостатні для того, щоб навчити дитину новій поведінці.

Схожою є теорія фреймів М. Мінського, яка передбачає, що знання про світ необхідно уявляти як структуровані дані, що мають стереотипні ситуації. Тому, «людина, намагаючись пізнати нову для себе ситуацію або по-новому поглянути на вже звичні речі, вибирає зі своєї пам'яті деяку структуру даних (образ, прототип), що називається «фреймом» з таким розрахунком, щоб шляхом зміни в ній окремих деталей («слотів») зробити її придатною для розуміння» та узгодженою з реальністю [5, с. 8]. Теорія фреймів дає розуміння особливостей людського мислення, можливість прогнозуванню, пошуку вирішення завдань чи ситуацій, плануванню своєї діяльності.

Досліджуючи поведінку людей, Е. Берн створив теорію трансактного аналізу: у кожної людини існують набори, «зразки поведінки», які вона використовує в тих чи інших ситуаціях і які пов'язані із станами свідомості, «Я-станами». Кожен із цих станів має свій набір слів, почуттів, поз, жестів. Трансакт – це вербальне або невербальне спілкування як мінімум двох людей. У випадку правильного розуміння особистістю трансакту, швидко настає усвідомлення причин конструктивного або деструктивного спілкування [7].

Теорія Д. Роттера доповнює соціально-когнітивну теорію А. Бандури, підкреслюючи взаємодію людини і її оточення. Д. Роттер у своїй теорії соціального навчання вважав, що думати і передбачати є

унікальною здатністю людини. За його переконанням, прогнозуючи певну поведінку людини в конкретній ситуації, необхідно брати до уваги такі мотиваційні та когнітивні фактори (сприйняття, очікування і цінності): поведінка людини цілеспрямована, тобто люди прагнуть рухатися до очікуваної мети, що «основним типам поведінки можна навчитися в соціальних ситуаціях і це пов'язано з потребами, які вимагають задоволення через взаємодію з іншими людьми» [8].

На підтримці балансу між вимогами середовища та ресурсами, які задовольняють їх, наголошується у когнітивній теорії стресу та копінгу (від англ. coping – справлятися) Р. Лазауруса. Копінг-стратегії розглядаються як об'єднання когнітивних та поведінкових зусиль особистості. Дослідником описується копінг, спрямований на послаблення впливу стресу, складної ситуації, на управління ними, прийняття виважених рішень у кризових ситуаціях, пристосування людини до вимог ситуації та емоційний копінг, спрямований на стабілізацію емоційного стану людини [11].

Впоратися з зовнішнім тиском на особистість та здобути стресостійкість допомагає і теорія соціальної інокуляції В. МакГира. Дослідник переконаний: якщо існують засоби впливу на уявлення і поведінку людей, то так само мають існувати і механізми, які перешкоджають зміні засвоєних принципів, правил і уявлень. В рамках використання цієї теорії відбувається навчання людей навичкам протидії зовнішньому негативному впливу за рахунок прищеплення соціальних та життєвих навичок [12, с. 11]. У соціально-педагогічній роботі використовуються профілактичні заходи щодо ризикованої поведінки дітей та учнівської молоді (використання таких моделей поведінки, які загрожують стану здоров'я та нормальній життєдіяльності).

Когнітивна теорія гендеру, за переконанням Т. Говорун, узагальнює в собі знання того, як у конструктивний спосіб можна досягати міжстатевої гармонії на всіх рівнях функціонування суспільства, і, навпаки, які засади побудови взаємин статей спричиняють напруження, конфлікти, дисбаланс розвитку. Засвоєння гендерних ролей є частиною процесу формування моральної свідомості дитини, визрівання її розумових здібностей. Згідно з когнітивним підходом гендерні уявлення дитини є результатом не лише навчання з боку соціального оточення, а й розвитку її внутрішнього світу, образу «Я» [2].

Зазначаємо, що когнітивні процеси ґрунтуються на інформації, яка є джерелом знань, першочерговою потребою у прийнятті рішень і поведінці. Дослідники по-різному визначають поняття «інформація». Вона є «класичним прикладом суспільного блага, оскільки за своєю суттю її споживання є неконкурентним: споживання інформації одним суб'єктом не перешкоджає решті споживати її також. З цих міркувань інформація є благом, що не обтяжує» [6, с. 17]. Г. Кастлер вважає інформацію як випадковий і зафіксований вибір одного варіанта з декількох можливих і рівноправних» [4]. О. Халіпова її розглядає як

«найцінніший інтелектуальний ресурс у системі життєзабезпечення суспільства, найважливішу частину його інтелектуальної власності, частка якої дедалі більше зростає в сучасному суспільстві» [9, с. 7]. Вчений С. Капіца визначав «інформаційне поле» через зв'язки людства: звичаї, навички, знання, що передаються від покоління до покоління під час навчання, здобуття освіти виховання індивіда як члена суспільства [3].

Ґрунтуючись на вищезазначених теоретичних положеннях, вважаємо, що провідною ідеєю когнітивно-інформаційної парадигми соціально-педагогічної роботи є засвоєння інформації, яка виступає підґрунтям знань у соціальній поведінці особистості.

Соціально-педагогічна робота закладів загальної середньої освіти в рамках когнітивно-інформаційної парадигми має бути спрямована на навчання дітей уміло працювати з інформацією – підвищувати інформаційну грамотність, зокрема, у питаннях: про процеси та явища, що відбуваються у власній школі і системі освіти, державі і суспільстві; про права та обов'язки учня; про норми і вимоги шкільного життя, які пов'язані з участю у шкільному самоврядуванні, суспільному житті.

Збирати, вміти обробляти, аналізувати, систематизувати та поширювати інформацію є важливою передумовою соціального розвитку дитини. Слід також зауважити, що розвиток новітніх інформаційних технологій створює необмежені можливості щодо поширення інформації у віртуальному просторі. Поряд з перевагами такого процесу (збільшення об'єму та швидкості отриманої навчальної інформації, культурного самовдосконалення, ознайомлення з традиціями різних країн, спілкування, обговорення різноманітних проблем тощо) спостерігаються й потенційні загрози щодо життєдіяльності дітей та їхніх родин (неправдива інформація, кібербулінг, кіберсуїцид, порнографія, в тому числі й дитяча, насильство і т. і.). Надання інформації про ризики та правила поведінки у віртуальному інформаційному просторі, про адекватне реагування у ризикованих ситуаціях, про контролювання особистих емоцій у соціальних мережах є надзвичайно важливим завданням соціально-педагогічної роботи загальної середньої освіти.

Основою когнітивно-інформаційної парадигми у соціально-педагогічній роботі закладів загальної середньої освіти є набуття учнями емоційного інтелекту (ідентифікація емоцій, розуміння їх, знання з можливості керування ними) та соціального інтелекту (визначення своєї позиції відносно соціальної дійсності, свого місця в структурі соціальних відносин, здатність правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей у соціальному середовищі, враховуючи реальні та потенційні соціальні ролі особистості у кожній зі сфер суспільного життя). Проте, при застосуванні в соціально-педагогічній роботі суто когнітивно-інформаційної парадигми завжди актуальною буде проблема відриву знань від уміння їх використовувати.

Список використаної літератури

- 1. Бухтатий О. Є.** Інформаційно-комунікативна парадигма розвитку сучасного суспільства // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. Харків : Вид-во «ДокНаукДержУпр». – 2012. – №1(9). – С. 158–166.
- 2. Говорун Т. В.** Конструювання гендеру в когнітивній парадигмі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2010. Вип. 14: Психологія і педагогіка. URL: <http://nbuv.gov.ua>.
- 3. Капица С.** Демографический переход и будущее человечества // Вестник Европы, 2007 – № 21. URL : <http://magazines.russ.ru>.
- 4. Кастлер Г.** Возникновение биологической организации / Г. Кастлер. – М. : Мир, 1967. – 92 с. **5. Минский М.** Фреймы для представления знаний / пер. с англ. – М. : Энергия, 1979. – 151 с. **6. Роль** інформації у формуванні ринкової економіки : моногр. / Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук [та ін.]. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2004. – 348 с.
- 7. Столяренко О. Б.** Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с. **8. Фрейджер Р., Фейдимен Д.** Личность. Теории, упражнения, эксперименты / пер. с англ. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 608 с. **9. Халипова Е. В.** Право и информатика: коэволюция и интеграция. Москва : Диалог-МГУ, 1998. – 44 с.
- 10. Barnes V.** The Nature of Power. Cambridge : PolicyPress, 1988. – 224 p.
- 11. Lazarus R. S., & Folkman S.** Stress, appraisal, and coping. // New York: Springer, 1984. – 456 p. **12. McGuire W. J., Papageorgis D.** The relative efficacy of various types of prior belief-defense in producing immunity against persuasion // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1961. – № 62:327. 37 p.

Веретенко І. М. Когнітивно-інформаційна парадигма соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти

У статті схарактеризовано основні теоретичні положення, які є підґрунтям когнітивно-інформаційної парадигми. Представлено соціально-когнітивну теорію, теорію фреймів, теорію трансактного аналізу, теорію соціального навчання, когнітивну теорію стресу та копінгу, теорію соціальної інокуляції, когнітивну теорію гендеру. Проаналізовано поняття «знання» та «інформація». Окреслено можливі переваги та загрози у процесі роботи учнів з інформацією. Визначено передумову соціального розвитку дитини. Розкрито можливості використання базових положень когнітивно-інформаційної парадигми відповідно до завдань соціально-педагогічної роботи з учнями.

Ключові слова: когнітивно-інформаційна парадигма, теорія, заклади загальної середньої освіти, соціально-педагогічна робота, учні, знання, інформація.

Веретенко И. М. Когнитивно-информационная парадигма социально-педагогической работы в учреждениях общего среднего образования

В статье охарактеризованы основные теоретические положения, которые являются основой когнитивно-информационной парадигмы. Представлены социально-когнитивная теория, теория фреймов, теория транзактного анализа, теория социального научения, когнитивная теория стресса и копинга, теория социальной инокуляции, когнитивная теория гендера. Проанализированы понятия «знание» и «информация». Определены возможные преимущества и недостатки в процессе работы учащихся с информацией. Определены предпосылки социального развития ребенка. Раскрыты возможности использования базовых положений когнитивно-информационной парадигмы в соответствии с задачами социально-педагогической работы с учащимися.

Ключевые слова: когнитивно-информационная парадигма, теория, учреждения общего среднего образования, социально-педагогическая работа, ученики, знания, информация.

Veretenko I. Cognitive-Informational Paradigm of Social and Pedagogical Work in Institutions of General Secondary Education

The article outlines the main theoretical positions that are the basis of the cognitive-information paradigm. Socio and cognitive theory, frame theory, theory of transactional analysis, theory of social learning, cognitive theory of stress and coping, theory of social inoculation, cognitive theory of gender are presented. The concepts of «knowledge» and «information» are analyzed. The possible advantages and disadvantages in the work of students with information are identified. The prerequisites for the child's social development are determined. It is determined that the leading idea of the cognitive-information paradigm of social and pedagogical work is the assimilation of information that serves as the basis of knowledge in social behavior of the individual. The basis of the cognitive-information paradigm in the social and pedagogical work of institutions of general secondary education is the acquisition of emotional and social intelligence by students. The possibilities of using the basic provisions of the cognitive and information paradigm in accordance with the tasks of social and pedagogical work with students are revealed.

Key words: cognitive and information paradigm, theory, institutions of general secondary education, social and pedagogical work, students, knowledge, information.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2018 р.
Прийнято до друку 25.05.2018 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.